

Musul Meselesi: Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)

Zekeriya Türkmen

Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, 182 sayfa, ISBN: 978-975-16-1646-3

Mehmet Mert ÇAM*

76

Harbiye Askeri Müzesi Müzecilik Grup Başkanı, tarihçi Zekeriya Türkmen'in kaleme aldığı "Musul Meselesi: Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)" adlı çalışma Lozan Barış

* Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, mmertcam@hotmail.com

Antlaşması'nın taraflı tarafsız en çok tartışılan kısmı olan Musul, Kerkük, Süleymaniye ve çevresinin kaybedilmesi hususunda Ankara hükümetinin siyasi, askeri ve espionaj faaliyetlerini ele almakla birlikte üzerinden bir asır geçmesine rağmen benzer problemlerin yaşandığı Güney Mezopotamya coğrafyası hakkında geçerliliği hala kabul gören sosyolojik tespitleri içinde barındırmaktadır. Zira yazarın geniş bir arşiv taraması sonucunda ulaştığı bilgiler, Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı Sadık Tural'ın eserin “Sunuş” kısmında dile getirdiği gibi, sadece akademisyen ve araştırmacılara değil, karar verme mekanizmasında bulunan tüm siyasi ve askeri erkâna ışık tutmaktadır.

Türkmen eserin “Giriş” kısmında Güney Mezopotamya'nın tarihine değinmekle birlikte, Türklerin bölgeye geldikleri IX. Yüzyıldan itibaren bölgedeki nüfuzunu didaktik biçimde işlemiştir. Osmanlı yönetimiyle birlikte Musul Vilayeti'nin coğrafi, jeopolitik durumunu, idari ve demografik yapısını analiz eden yazar, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede bulunan ve önem kazanan petrol rezervleri nedeniyle Düveli Muazzama'nın Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Kürt, Arap aşiretleri ve gayrimüslim tebaa üzerindeki mugayir espionaj ve psikolojik harp faaliyetlerini örneklerle izah etmiştir.

Birinci bölümde Büyük Harp'in hemen öncesinde İngiltere açısından Musul'un siyasi ve iktisadi ehemmiyetine değinen Türkmen'e göre, “*John Bull*”¹un Çarlık Rusya ile “*Doğu Sorunu*”²na yönelik mutabakata varması bölgenin ilerleyen yıllardaki kaderini tayin etmiştir. Zira İngiltere, Almanya'nın müstemlekelerine karşı giriştiği irredantist politikaya karşı Rusya'yı yanına alarak batıda Almanya'ya karşı yeni bir cephe açacak, doğuda ise Hindistan yolunu güvence altına alarak Güney Mezopotamya'nın yer altı zenginliğini ele geçirecektir. Yazarın dikkat çektiği diğer bir ayrıntı ise, hakim kanının aksine İngiltere'nin Osmanlı Devleti savaşa dahil olmadan önce Sir Percy Cox komutasındaki Hindistan İstila Gücü'nün 23 Ekim'de Bahreyn'e konuşlanması ve Şii Arap aşiretler arasında espionaj faaliyetlerine başlamasıdır.³

¹ Politik ve İstihbarat literatüründe Büyük Britanya'yı temsil eden hayali karakter.

² Siyasi bir terim olarak ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılan Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının parçalanarak nüfuz bölgelerine ayrılmasını kapsamaktadır.

³ İngilizlerin Arap yarımadasına yerleşmeleri ise daha önce gerçekleşmiştir. 23 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki mutabakata göre Katar İngilizlere devredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH.KMS.) 2-2/2-167,168 ve H.V.F Winstone, *The Illicit Adventure, The Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1896 to 1926*, Jonathan Cape Ltd., London, 1982, s. 112.

29 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı Ordusu'nun İngilizlere karşı kazandığı Kut-ül Amare Zaferi, İngilizlerin Irak'taki ileri hareketine ket vurmuş olmasına rağmen, Haziran 1916'da başlayan Arap İsyanı, 1917 Mart ayında Bağdat'ın düşmesi ile birlikte Musul yolunu İngilizlere açmıştır. Lakin Türkmen'in de ifade ettiği üzere 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sırasında İngilizler Musul'un 60 km güneyinde bulunmakta, Türk Ordusu ise, Musul-Erbil-Süleymaniye üçgenini kontrol altında tutmaktadır. 1 Kasım 1918 tarihinde ise Mondros Mütarekesi'ne aykırı olmasına rağmen İngilizler, 7. Maddeyi bahane ederek Musul'a girmiş, 10 Kasım 1918 tarihinde ise Ali İhsan Paşa komutasındaki VI. Ordu Zaho hattına silah ve teçhizatıyla birlikte çekilmiştir.

İngilizlerin Musul'a girmeleri sonrasında bölgedeki Türk hakimiyeti algısını kırmak ve işgali meşrulaştırmak için Kürt aşiretlerine yönelik propaganda faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu doğrultuda Birinci Cihan Harbi'nde Güneybatı İran'da Alman istihbaratçı Wilhelm Wassmuss'a karşı üstünlük kuran Binbaşı Edward Noel görevlendirilmiştir. Yazarın birincil kaynaklardan takip ettiği süreçte Binbaşı Noel Musul ve Kerkük hattında, Binbaşı Soon Süleymaniye bölgesinde, Binbaşı Hay ise Erbil çevresinde örtülü faaliyetlere girişmişlerdir. 7 Nisan 1919'da ise Noel, cepheyi genişleterek Anadolu'ya geçmiş ve Mardin'e gelerek Türklere karşı topyekûn bir Kürt Ayaklanması için aşiretlerle temasta bulunmuştur. Lakin yazarın da vurguladığı gibi bölgedeki Kürt aşiretleri Osmanlı Mebusan Meclisi'ne gönderdikleri telgraflarla bölücü İngiliz propagandasını protesto etmişlerdir;⁴

"... Kürtlük ve Türklük bir bütündür. Birbirlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir...Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türklerle ilk savaş safında kanlarını akıtmışlardır. Bundan böyle de hükümetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır..."

Kürt aşiretlerinin İngilizlere karşı tepkileri Musul-Kerkük hattındaki yerel unsurlarda da görülmektedir. Zira kesintisiz 4 asır süren Türk hakimiyetinden sonra gayrimüslim bir unsurun idaresini kabul edemeyen bölge halkı, İngilizlerin Nasturi ve Asurilere karşı imtiyazlı tavırları ve Müslüman halka uygulanan vergiler, İngilizler ve yerel halk arasında sokak çatışmalarına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda bölge halkı üzerinde Türk karşı propagandası da etkili olmuştur. Cizre Kaymakamı Sultan Maslat Bey, Van Valisi Ali Haydar Bey'in propaganda faaliyetleri ve Musul'da Ankara Hükümeti tarafından

⁴ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi: Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 21-22.

desteklenen “*Cemiyet-i Hilaliye*” adındaki dini teşkilat görünümündeki oluşum halkı İngiliz işgaline karşı manevi olarak örgütlemektedir.

“*Misâk-ı Milli’ye göre Musul Vilayeti*” başlıklı ikinci bölümde, yazar 28 Ocak 1920 tarihinde son kez İstanbul’da toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Ankara Hükümeti’nin teşvikleri ile kabul edilen Misâk-ı Milli kararını ele almıştır. Kararın siyasi ihtiyaçlardan doğan oportünist bir girişimden ziyade hem somut verilere hem de metafiziksel gerekçelere istinat edilen bir halk kararı olduğunu zikreden Türkmen, İngiliz istihbarat servisi elemanı Arnold Toynbee⁵’nin Milli Ant ile alakalı görüşlerine yer vermiştir;⁶

“... *Bu ant, sadece bir savaş amaçları bildirisi, ya da bir parti programı değildi. Bu üç dört kuşaktan beri Batı tarzı eğitim gören Türklerin içlerinde besledikleri duygunun açık bir ifadesi idi.*”

Eserin bu bölümünde Misak-ı Milli ile alakalı meclis zabıtlarına da atıf yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara Ziraat Mektebi’nde Ankara halkına hitaben yapmış olduğu konuşmada zikrettiği Misak-ı Milli’nin sınırları zikredilmiştir;⁷

“...*Bu hudut İskenderun Körfezi cenubundan Antakya’dan Halep ve Katma istasyonu arasından Cerablus Körfezi cenubundan Fırat nehrine mülaki olur(kavuşur). Oradan Deyr-i Zor’a iner; daha sonra Şarka temdit edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye’yi ihtiva eder...*”

Sakarya Zaferi’nden ardından Ekim 1921’de Türk-Fransız diplomatik görüşmelerinin başlaması, Musul Meselesi’nde İngilizleri telaşa düşürmüştür. Zira İstanbul’daki İngiliz yüksek komiseri Sir Rumbold’un 12 Ekim 1921’de Lord Curzon’a gönderdiği telgrafta, Türklerin Yunanlılara son darbeyi vurduktan sonra Musul’a askerî bir hareket düzenleyeceklerini bildirerek Musul için hem diplomatik hem de askeri tedbirler alınmasını salık vermiştir.

“*Şefik Özdemir Bey Müfrezesi’nin Musul Harekâtı*” başlıklı üçüncü bölümde Türkmen, Ankara Hükümeti’nin Musul tasavvurunda bir sonraki evre olan askerî ve örtülü operasyonları işlemiştir. Bölgedeki Türkmenlerin ve Revandiz-Erbil hattında bulunan Sürücü, Zibar gibi Kürt aşiretlerinin İngilizlere karşı çete harbi uygulamaları ve Ankara’dan

⁵ Tarihçi Arnold Toynbee’nin İngiliz istihbaratına çalıştığına dair itirafları için bkz. Mehmet Mert Çam, *Bir Asırlık Kan Davası (1915-2015) Tehcir ve Propaganda*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 35-36.

⁶ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s. 28.

⁷ *A.g.e.*, s. 31.

destek istemeleri üzere, 1 Şubat 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafında Kuzey Irak'a gönderilmek üzere bir milis birliğinin oluşturulması emredilmiştir. Müfrezenin başına ise Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi'nde bulunmuş, gayrinizami harp tecrübesi olan Teşkilat-ı Mahsûsa mensubu Şefik Özdemir Bey getirilmiştir. Müfrezedeki rütbeli subaylar Türk olmakla birlikte er kademesinde Fransız Ordusu'ndan kaçan Tunus ve Cezayir asıllı Müslüman bedeviler ve bölgedeki Türkmen ve Kürt aşiretler kullanılacaktır. Zira İngilizlerle diplomatik görüşmelerden dolayı “*Musul Harekâtına resmi bir mahiyet verilmeyecek, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş olduğu kanaati uyandırılacaktır.*”⁸

12 Haziran 1922 tarihinde, Elcezire cephe komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa tarafından iâşe, silah ve cephane bakımından donatılan 100 mevcutlu müfrezeye Hakkari'den Kuzey Irak'a girmiş, güzergâhı üstündeki halk tarafından büyük bir coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Diyarbakır ile Şemdinan arasında iletişimi sağlamak için telgraf hattı çektiren Özdemir Bey, bölgenin ileri gelen aşiretleri ile de temasa geçerek hem müfrezeye milis hem de asayişini sağlamak için jandarma birlikleri oluşturmuştur. Ankara Hükümeti ise eş zamanlı olarak müfrezenin geçtiği yerlere mülki amirler atayarak siyasi boşluğu doldurmaya çalışmıştır. 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaşan Şefik Özdemir Bey Müfrezesi karşısında İngilizler 10 Temmuz'da ağır bir hava bombardımanı başlatmış, İngilizler ile ilk sıcak temas ise 31 Ağustos günü Derbent'te gerçekleşmiştir. Derbent Muharebesini kazanan müfrezeye 5 Eylül günü Köysancak'ı da geri alarak İngilizleri güneye püskürtmüştür.

Müfrezenin ileri harekâtı karşısında tutunamayan İngilizler taktik değiştirerek kendi kontrollerinde Süleymaniye ve çevresinde yarı otonom bir “*Kürt bölgesel yönetimi*” oluşturmaya, Şeyh Mahmut'u ise Birinci Melik unvanı ile tahta geçirmeye çalışmışlardır. Lakin Binbaşı Noel'in etki alanında olan Şeyh Mahmut, Şefik Özdemir Bey'in kendisine gönderdiği heyet ile görüşerek İngilizlere karşı Süleymaniye'ye ortak bir harekât yapmayı teklif etmiştir. Türkmen'nin işaret ettiği üzere Şeyh Mahmut'un ikircikli siyasetinin arkasında İngilizlerin desteklediği Kral Faysal'a karşı Türk Devleti'nin desteğini alarak hakimiyet alanında otonom bir bölge oluşturmak yatmaktadır.

Eylül 1922'de Anadolu'daki mili mücadelenin başarıya ulaşması, İngilizlerin Şefik Özdemir Bey Müfrezesi'ne karşı tazyiklerini arttırmasına neden olmuştur. İngilizler tarafından

⁸ Zekeriya Türkmen, a.g.e., s. 45.

Köysancak'a ağır bombardıman başlatılmış ve aşiretlere yönelik propaganda beyannameleri uçaklar vasıtasıyla atılmıştır. Bununla birlikte İran-İrak-Türkiye arasındaki sıfır noktasında konuşlanmış olan Simko İsmail Ağa'nın aşireti, İngiliz güdümlü Nasturi çeteleri ve Kral Faysal'ın emrindeki “*şehhabe*” adlı paralı askerlerin taarruzları, müfrezenin en güçlü olduğu nokta olan Revandiz-Hoşnav hattında savunmaya çekilmesine neden olmuştur.

7 Eylül günü ise Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Bornova'dan Elcezire Cephe Komutanlığı'na gönderdiği tarihi telgrafta, Musul'un silahla alınması için gerekli hazırlıkların yapılması emredilmiştir. Harekât planına göre;⁹

“... Elcezire Cephesi bütün gücüyle Dicle'nin iki tarafından, nehir boyunca Musul yönünde taarruz edecek... Van, Hakkari ve Iğdır sınır birliklerinden oluşsan dağ bataryalarıyla takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı ve aşiretlerden oluşan süvarilerle İmadiye, Süleymaniye hattı üzerinden Musul, Kerkük taarruzla görevlendirilecektir.”

Lozan Barış Görüşmeleri ile Musul'a yönelik askerî harekât planının mukayeseli olarak anlatıldığı dördüncü bölümde Türkmen, Musul Meselesi yüzünden yaşanan diplomatik çıkmazı, Ankara Hükümeti'nin Musul'a yönelik strateji değişimini ve buna karşın TBMM'deki muhalif vekillerin söylemlerini birincil kaynaklardan takip etmiştir. Türkmen'e göre Musul hususundaki diplomatik çaresizliğin altında askerî nedenler yatmaktadır. Zira 1923 Şubat ayında Mareşal John Salmon'ın komutasındaki 8. Hava filosuna yapılan takviyelerle birlikte bölgeye Hindistan'dan sevk edilen kara gücü, iâşe ve mühimmat sıkıntısı çeken Özdemir Bey Müfrezesi'ni zor durumda bırakmıştır.

İngilizlerin hava bombardımanı ve zırhlı birlikleri vasıtasıyla halk üzerinde yapmış olduğu algı operasyonu, aşiretlere para dağıtılması ve Türklere karşı yürütülen menfî propaganda en başından beri Türk tarafında olan Barzani ve Balık aşiretlerinin İngiliz safına geçmelerine neden olmuştur. Lozan görüşmelerinin ikinci devresinin açılmasından bir gün önce 22 Nisan 1923 tarihinde Revandiz'in düşmesi ise Şefik Özdemir Bey Müfrezesi'nin hareket kabiliyetini ortadan kaldırmıştır. 29 Nisan Günü silah ve mühimmatıyla İran'a çekilen müfreze 10 Mayıs'ta Van'a gelmiş, 23 Eylül 1923'te ise resmen lağvedilmiştir.

Eserin “*Sonuç*” kısmında ise Musul Meselesi'nin Lozan sonrasındaki gelişmelerine değinilmiştir. Türkiye ve İngiltere arasındaki ikili görüşmeler, Milletler Cemiyeti'ndeki

⁹ A.g.e., s. 62.

süreç ele alınmış ve Musul Meselesi'nin Türkiye açısından hukuki olarak son bulduğu gelişmelerin yansımaları tahlil edilmiştir.

Çalışma biçim olarak sade bir dil ve akıcı bir üslupla yazılmıştır. “*Ekler*” kısmındaki, Misak-ı Milli'ye yönelik haritalar, harp harekât planları ve resmî belgeler eserin itibarını arttırmaktadır. Özellikle 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın tam metni, Musul Meselesi'nin ihtilafa neden olan karanlık noktalarını aydınlatmaktadır.

Bir asır sonra bölgede sınırların yeniden çizilmek istendiği bir dönemde bu eser, yukarıda zikrettiğimiz üzere karar verme mekanizmasında bulunan sivil ve askerî erkân için yol gösterici olacak, geçmişteki tecrübelerden yararlanmayı, hatalardan ise ders çıkarmayı sağlayacaktır.